

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Gedenksteen ter herinnering aan de
Eerste Wereldoorlog in Antwerpen (Merksem)

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen
(Merksem), Van Heybeeckstraat zonder nummer – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/11002/165.1

Helena Duchêne in samenwerking met Sibylle De Sadeleer

19/06/2024

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.2.1.	Oprichting aan gemeentehuis, verplaatsing naar begraafplaats en bescherming	4
1.2.2.	Vraag voor verplaatsing	6
1.2.3.	Opheffing van de bescherming en verplaatsing van het gedenkteken	6
1.2.4.	Opstart nieuwe beschermingsprocedure	8
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken	8
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	9
2.	Evaluerend gedeelte	9
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	9
2.2.	Motivering van het type bescherming	10
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	11
2.4.	Juridische toestand.....	11
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	11
2.4.2.	Omgeving.....	11
3.	Beheersvisie	12
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	12
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	12
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	12
4.	Bronnen	13
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier.....	13
5.1.	Omgevingsplan	13
5.2.	Fotobijlage	14
5.3.	Documentatie	14
5.4.	Criterionota	14

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

De voorliggende bescherming als monument is het vervolgtraject van de definitieve opheffing van de bescherming van de gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog als monument (ministerieel besluit van 17 december 2012) in functie van een verplaatsing (definitief opgeheven door ministerieel besluit van 11 september 2018).

Deze opheffingsprocedure was opgestart naar aanleiding van de vraag van de Merksemse districtsschepenen Gilbert Verstraelen in 2017 voor een verbeterde locatie van de gedenksteen in de aanloop naar de herdenkingen van het einde van de Eerste Wereldoorlog in 2018.

Na de verplaatsing van de gedenksteen volgde een evaluatie van de erfgoedwaarden van het oorlogsmonument op de nieuwe locatie. De erfgoedwaarden op basis waarvan het monument aanvankelijk als oorlogsmonument beschermd werd bij ministerieel besluit van 17 december 2012 zijn nog aanwezig. Bijgevolg wordt met voorliggend dossier een nieuwe procedure tot bescherming opgestart.

Dit dossier is een ad hoc-dossier.

1.1. Situering

De gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog bevindt zich op de oude begraafplaats van Merksem, in het centrum van de deelgemeente. De begraafplaats ligt in de Van Heybeeckstraat, een straat die parallel loopt met de Bredabaan, de hoofdas en drukke verkeersader die de Antwerpse deelgemeente in noordoostelijke-zuidwestelijke richting doorkruist.

De begraafplaats paalt aan het districtspark, gekend als het Roosendaelpark horende bij de villa Joossens of het vroegere Carolusberg¹, en evolueert meer en meer als een onderdeel ervan.

De gedenksteen bevindt zich in het noordwestelijke deel van de begraafplaats, dat parallel loopt met de hoofdweg. Het werd in 2018 enkele meters verplaatst naar de scheidingsmuur tussen de begraafplaats en het aangrenzende Roosendaelpark (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 1).

1.2. Historisch overzicht

1.2.1. Oprichting aan gemeentehuis, verplaatsing naar begraafplaats en bescherming

Oorspronkelijk hing de gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog aan het vroegere gemeentehuis van Merksem, gebouwd in 1891-1893 naar ontwerp van L. en H. Blomme, en gelegen op de hoek van de Bredabaan en de Nieuwdreef (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 3-4). De gedenksteen werd onthuld tijdens de vredesfeesten op 14 september 1919. De steen hing tegen de buitengevel, bovenaan de staatsietrap, ter hoogte van de inkompuis.

De steen was samengesteld uit een gedenkplaat met de 90 namen van de gesneuvelden en een plastische omlijsting naar een ontwerp van 1919 (goedgekeurd door de gemeenteraad op 24 juni 1919) van de gemeentelijke bouwmeester Jan Van Weert en uitgevoerd door beeldhouwer Jules Poels (1901-1968).² Architect (Paul) Jan Van Weert

---

¹ VAN SEVEREN E. 2018: *Villa Joossens in park* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/304954> (geraadpleegd op 30 januari 2024).

De begraafplaats werd in de jaren 1920 ingericht op een deel van de onteigende vroegere tuin van de villa Joossens.

² Stadsarchief Antwerpen, bouwdossiers, 515#3979.

Beschermingsdossier na opheffing in functie van verplaatsing: Gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen (Merksem), monument

(1880-?) was van omstreeks 1900 tot kort na de Tweede Wereldoorlog in Antwerpen actief. Hij ontwierp tal van burgerwoningen, waarbij zijn vroege oeuvre gekenmerkt wordt door een gematigde art-nouveaustijl.³

Op basis van archieffoto's waar de steen zich nog op zijn oorspronkelijke plaats bevindt en het bewaarde gesigneerde ontwerp is er een beperkt verschil in uitvoering merkbaar (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 2, 3-4).

De gedenksteen is één van de weinige relictten van het gemeentehuis, dat in september 1944 door beschietingen tijdens de 'Slag om Merksem' zwaar beschadigd werd. Het ruïneuze gemeentehuis werd niet meer heropgebouwd en de steen raakte in de vergetelheid.⁴ Dankzij de Heemkundige Kring werd de steen weer opgespoord en werd deze met behulp van het gemeentebestuur hersteld en herplaatst op de begraafplaats in de Van Heybeekstraat, aangelegd in 1924-1925 op een deel van de tuin van de villa Joossens.⁵

Een exacte datum van de herplaatsing van de teruggevonden gedenksteen naar de begraafplaats in de Van Heybeekstraat is niet gekend. Bij de herplaatsing werd de plastische omlijsting van de gedenksteen hersteld en de plaat met de namen van de gesneuvelden, die onherstelbaar beschadigd was, vervangen door een nieuwe. Volgens bronnen zouden bepaalde details bij deze herstellingswerken niet hernomen zijn. De motivatienota van het district en het collegeverslag van 8 juni 2018 vermelden bijkomend dat bij de restauratie 93 namen werden genoteerd in plaats van 90. De naam van de ontwerper Jan van Weert en de jaartallen 1914-1918 onder de liggende leeuw werden niet meer vermeld op de steen.⁶

Op de begraafplaats werd de gedenksteen niet verticaal tegen een muurpartij geplaatst, maar als een individueel bouwwerkje op een hellende sokkel opgesteld (Bijlage 5.3.Documentatie, afbeelding 5-9). Men koos daarvoor een plaats in het noordwestelijke deel van de begraafplaats in een lange strook langsheen de begraafplaatsmuur, die parallel loopt met het centrale hoofdpad. Op het einde van het westelijke onverharde pad dat vertrekt van het centrale calvariekruis met koperen Christusbeeld werd de gedenkplaat opgericht.

---

³ INVENTARIS ONROEREND ERFGOED 2024: *Van Weert, Jan* [online], <https://id.erfgoed.net/personen/5555> (geraadpleegd op 30 januari 2024). Meer ontwerpen van deze architect zijn samengebracht op deze webpagina. Zoals onder meer BRAEKEN J. 2017: *Geheel van drie burgerhuizen in art-nouveaustijl* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/195364> (geraadpleegd op 30 januari 2024).

Beeldhouwer Jules Poels (1901-1968), was de oudere broer van beeldhouwer Albert Poels (1903-1984), en zoon van de Berchemse beeldhouwer-ornamentist Jan Poels (1875-1943). Architect Eduard Van Steenberghe ontwierp voor hem in 1929 een woning met atelier. Meer informatie: . BRAEKEN J. 2022: *Woning Jules Poels* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/10994> (geraadpleegd op 30 januari 2024).

⁴ Het gemeentehuis werd vervangen door een nieuw districtshuis naar ontwerp van twee Antwerpse architecten, Victor Gorlé (1900-1966) en J. Frissen van 1951. Het was evenwel wachten tot 1961 voor de aanbesteding en tot 1968 voor de inhuldiging van het nieuwe gebouw dat bij ministerieel besluit van 26 april 2011 als monument beschermd werden.

DE SADELEER S. 2011: *Districtshuis Merksem* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/208294> (geraadpleegd op 30 januari 2024).
DE SADELEER S. 2011: *Districtshuis Merksem* [online], <https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/7364> (geraadpleegd op 30 januari 2024).

⁵ HOOFT E. 2018: *Begraafplaats van Merksem* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/304964> (geraadpleegd op 30 januari 2024).

⁶ Stadsarchief Antwerpen, bouwdoSSIERS, 515#3979.
Onroerend Erfgoed, Adviesnota van het districtsbestuur Merksem, (opgesteld door Gilbert Verstraelen, 20/9/2017).

Beschermingsdossier na opheffing in functie van verplaatsing: Gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen (Merksem), monument

Op deze plaats werd de gedenksteen beschermd als monument bij ministerieel besluit van 17 december 2012.⁷ Dit gebeurde samen met andere oorlogsmonumenten in de provincie Antwerpen, de stad Antwerpen en fusiegemeenten. Deze bescherming kaderde in een thematisch beschermingspakket van relictten uit de Eerste Wereldoorlog in Vlaanderen.

1.2.2. Vraag voor verplaatsing

Eind 2017 richtte het districtscollege van Merksem de vraag aan het agentschap naar de mogelijkheid om de beschermde gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog te verplaatsen naar een meer gepaste locatie op dezelfde begraafplaats. De nieuwe locatie bevindt zich binnen hetzelfde perceel als de oude locatie. De aanvraag kaderde in geplande nationale herdenkingen van 100-jaar Einde van de Eerste Wereldoorlog in 2018. Men hoopte om de verplaatste gedenksteen op 11 november 2018 te kunnen onthullen.

Volgens de adviesnota van het districtscollege was de eerste locatie van de gedenksteen op de begraafplaats een plaats waar de steen weinig zichtbaar was.⁸ Door de beperkte passage van bezoekers of wandelaars kregen het monument en de herdenking onvoldoende aandacht. Het voorstel van een nieuwe verticale opstelling tegen een muurpartij zou duidelijker refereren aan de oorspronkelijke opstelling van de gedenksteen op het voormalige gemeentehuis en zou een verbetering voor de instandhouding en het onderhoud van de hardstenen gedenkplaat en omlijsting (o.m. een betere bescherming tegen aflopend regenwater) betekenen. Door te opteren voor de noordoostzijde van de muur zou de link met de begraafplaats bewaard blijven en de steen minder onder mogelijke slagregen lijden. Bovendien zou een verticale opstelling ook de visibiliteit van het monument verhogen wat ook de beleving van het monument, bedoeld als materialisatie van het herdenken van een collectief trauma, zou versterken.

Het college van Burgemeester en Schepenen kon zich vinden in de vraag en adviseerde een mogelijke verplaatsing als gunstig.⁹

Het agentschap Onroerend Erfgoed onderzocht eveneens de vraag en sloot zich aan bij de inhoudelijke motivatie tot verplaatsing.

1.2.3. Opheffing van de bescherming en verplaatsing van het gedenkteken

Om de verplaatsing van het gedenkteken juridisch en procedureel mogelijk te maken, stipuleerde het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 een drie-staps-procedure. De bescherming als monument diende eerst opgeheven te worden, vervolgens kon het gedenkteken verplaatst worden waarna het gedenkteken na oprichting op de nieuwe locatie opnieuw beschermd kon worden.

De procedure tot opheffing van de bescherming van het gedenkteken in functie van de verplaatsing werd opgestart begin 2018 en werd definitief bij ministerieel besluit van 11 september 2018.¹⁰

Artikel 6 van dit besluit bepaalde de noodzakelijke maatregelen voor de ontmanteling, de verplaatsing en de heroprichting. Deze waren als volgt:

---

⁷ STEYAERT R. 2012: *Gedenksteen Eerste Wereldoorlog* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/216007> (geraadpleegd op 30 januari 2024).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2012: *Oorlogsmonumenten* [online], <https://id.erfgoed.net/besluiten/5090> (geraadpleegd op 30 januari 2024).

⁸ Onroerend Erfgoed, Adviesnota van het districtsbestuur Merksem, (opgesteld door Gilbert Verstraelen, 20/9/2017).

⁹ Stadsarchief Antwerpen, bouwdoossiers, 515#3979; 1479#883.

¹⁰ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Gedenksteen Eerste Wereldoorlog* [online], <https://id.erfgoed.net/besluiten/14693> (geraadpleegd op 30 januari 2024).

Beschermingsdossier na opheffing in functie van verplaatsing: Gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen (Merksem), monument

- 1. de uitvoering van zowel de ontmanteling, verplaatsing en heropricting van de gedenksteen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden en kunnen niet los van elkaar worden uitgevoerd;
- 2. om een optimalisatie van de omschreven sociaal-culturele waarde alsook van de bewaaromstandigheden te verwezenlijken is bij de verplaatsingsoperatie een oordeelkundige en onderbouwde restauratie aan te bevelen. Hierbij kan het bewaarde ontwerp van de gedenksteen richtinggevend zijn;
- 3. het ontmantelen, verplaatsen en heropricten dient te gebeuren volgens de regels der kunst en met de grootste zorg conform een onderzoeksrapport met behandelingsvoorstel opgemaakt door een restauratiebedrijf, gespecialiseerd in de conservatie en restauratie van stenen beeldhouwwerk.

Volgens deze richtlijnen en afspraken werd de gedenksteen daarop gedemonteerd en een tiental meter verplaatst naar de nabijgelegen bakstenen omheiningmuur tussen de begraafplaats en het aanpalende Roosendaelpark. Tegelijkertijd werd de steen hersteld en gerestaureerd. Volgens het collegebesluit van 20 september 2018 werden de werken toegekend aan NV Monument Renovation Technics uit Deinze.¹¹

Het restauratierapport meldt volgende ingrepen:

- Het grafmonument was gemonteerd op een hellend geplaatste betonnen ondergrond. Het oorlogsmonument in blauwe hardsteen werd ontmanteld. De aanwezige sokkel en fundering hadden geen historische waarde en werden volledig verwijderd.
- Tijdens de demontage werd ook de leeuwenkop verwijderd. Een breuk ter hoogte van de nek was vroeger met epoxy hersteld. Deze oude epoxy-resten werden rondom de breuk verwijderd.
- In functie van de verticale plaatsing van de gedenksteen tegen de begraafplaatsmuur, werd ter plaatse een gewapende fundering gegoten. Tussen de fundering en de gedenkplaat werd één laag metselwerk voorzien.
- Gezien de geringe dikte van de eigenlijke gedenksteen konden er geen verankeringen in de achterzijde ingeboord worden. Daarom werd voor montage geopteerd om de gedenksteen (met horizontaal geplaatste inox verankeringen met een diameter van 16 mm) vast te zetten tussen de twee decoratief uitgewerkte pilasters of kolommen (de oorspronkelijke kader). Deze twee dickere pilasters/kolommen werden achteraan verankerd met het metselwerk (met horizontaal geplaatste inox verankeringen met een diameter 16 mm) en houden het geheel met gedenksteen op zijn plaats. Deze opbouw laat ook toekomstige demontage, zonder schade aan het gedenkteken, toe.
- Na plaatsing in situ, werd de gedenkplaat gereinigd met warm water onder hoge druk.
- Na deze reiniging werden de afzonderlijk bewaarde originele hoek met siermotief en de gereinigde leeuwenkop teruggeplaatst. Beide onderdelen werden verankerd door middel van inox verankeringspennen. Het kleurverschil werd behouden. Door weer- en omgevingsinvloeden zal dit verschil metertijd verdwijnen.
- Finaal werden de letters van de gedenkplaat, na kleuranalyse, met goudverf, ingeschilderd.

Op 11 november 2018, Wapenstilstand, werd het gedenkteken ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog plechtig ingehuldigd. "De inhuldiging van de gerestaureerde en verplaatste gedenksteen werd begeleid door doedelzakspelers, kadetten van landsverdediging en indrukwekkende oorlogspoëzie van dichter Andy Fierens. Nadien plantten districtsvoorzitter Luc Bungeneers en schepen Gilbert Verstraelen nog een

---

¹¹ Stadsarchief Antwerpen, bouwdossiers, 1479#883.

Onroerend Erfgoed, Restauratierapport, (verstrekkt door de stad Antwerpen, 2018).

Beschermingsdossier na opheffing in functie van verplaatsing: Gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen (Merksem), monument

Vredesboom voor het districtshuis op de Bredabaan", aldus het verslag in Het Laatste Nieuws over deze inhuldiging.¹²

1.2.4. Opstart nieuwe beschermingsprocedure

Na de verplaatsing volgde opnieuw een evaluatie van de erfgoedwaarden, waarbij vastgesteld werd dat de erfgoedwaarden, op basis waarvan het monument als oorlogsmonument beschermd werd bij ministerieel besluit van 17 december 2012, nog aanwezig zijn.

Bijgevolg wordt met voorliggend dossier een nieuwe procedure tot bescherming als monument op de nieuwe locatie opgestart.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

De begraafplaats van Merksem bevindt zich in het centrum, ten noorden van de Bredabaan die de Antwerpse fusiegemeente doorkruist, en van de Sint-Franciscus van Assisikerk en het kasteeldomein Bouckenborgh.

De aanleg van de begraafplaats uit 1922, voltooid tussen 1924-1925, is eerder traditioneel en wordt gekenmerkt door een vanuit de concave hoofdingang vertrekkende centrale hoofdlaan met pronkgraven, onderbroken door een rond punt met een beeld van Christus aan het kruis en eindigend op het Heldenmonument naar ontwerp van Max Winders (1950). Vanuit deze hoofdlaan verdelen overwegend onverharde zijlanen de begraafplaats in diverse perken. De gedenksteen bevindt zich tegen de westelijk gelegen afsluitingsmuur die de begraafplaats scheidt van het aanpalende Roosendaelpark, maar later op verschillende plaatsen door openingen werd onderbroken. De muur van rode baksteen wordt geritmeerd door geïntegreerde pijlers met deksteen en afgedekt met pannen. (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 11-16)

Naast de gedenksteen staat een vlaggenmast en vlakbij staan enkele grafzerken en -monumenten uit de 19de en 20ste eeuw. Iets meer noordelijk is nog een kleine gedenkplaat tegen dezelfde muur geplaatst met opschrift "HULDE VANWEGE HET GEMEENTEBESTUUR EN DE BEVOLKING AAN ALLE STRIJDEERS, GEVALLEN VOOR HET VADERLAND OP HET GRONDGEBIED VAN MERKSEM TIJDENS DE WERELDOORLOG 1940-1945, MERKSEM, 4 OCTOBER 1953 – 2011", verwijzend naar de bevrijding van Merksem op 3 oktober 1944 (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 17).

De verplaatste rechthoekige gedenksteen naar ontwerp van de gemeentelijke bouwmeester Jan Van Weert (1880-?) en uitgevoerd door beeldhouwer Jules Poels (1901-1968) is in verticale positie aan de noordoostzijde van de muur verankerd en staat op één laag metselwerk waaronder een gewapende fundering werd gegoten. Door middel van inox verankeringspennen, aangebracht tussen de gedenkplaat en de blauw hardstenen kader, en tussen de natuurstenen kader en de muur, is het geheel vastgezet en laat het mogelijke demontage toe.¹³

De gedenksteen van blauwe hardsteen heeft een plattebandomlijsting met kwarthol profiel en een plastisch uitgewerkte bekroning die onderdelen van een militaire uitrusting van een frontsoldaat tijdens de Eerste Wereldoorlog voorstelt zoals een (Adrian)helm met leeuw-insigne, een gasmasker, een koppelriem, een bajonet, een granaat, een obus, een geweerkolf e.d. Ze zijn kruislings geschikt onder en achter een gevleugelde brandende

---

¹² LIZEN D. 2018: *Vredesboom en gedenksteen herdenken Merksemse gesneuvelden in Het Laatste Nieuws*, [online] <https://www.hln.be/antwerpen/vredesboom-en-gedenksteen-herdenken-merksemse-gesneuvelden~a735ba5d/> (geraadpleegd op 30 januari 2024).

¹³ Onroerend Erfgoed, Restauratierapport, (verstrekkt door de stad Antwerpen, 2018).

Beschermingsdossier na opheffing in functie van verplaatsing: Gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen (Merksem), monument

toorts (of fakkel), een sierelement ontleent aan de grafkunst dat in de christelijke symboliek verwijst naar het licht bij de 'laatste reis' en het leven na de dood.

Op de eronder hangende gestrikte linten leest men de gegraveerde en met goudverf ingeschilderde inscriptie "HULDE AAN ONZE GESNEUVELDE HELDEN".

Onderaan de omlijsting wordt een brullende leeuw afgebeeld, verwijzend naar het strijdende België en de Belgische monarchie, waarvoor de gesneuvelden het leven lieten, liggend op een gedrapeerd doek en deels bedekt met een oplopend bladmotief, waaronder eikenblad.

Op de eigenlijke gedenkplaat prijkt de gegraveerde en met goudverf ingeschilderde inscriptie "ZIJ SNEEFDEN VOOR 'S LANDS EER/VOOR KONING EN VOOR VRYHEID" met de alfabetisch gerangschikte namen van de gesneuvelden uit de Eerste Wereldoorlog.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens een plaatsbezoek op 19 oktober 2023. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

De gedenksteen bevindt zich in een goede, bouwfysische toestand. Hiervoor wordt verwezen naar het restauratierapport van 2018. De gedenksteen is naar aanleiding van de verplaatsing in grote delen gedemonteerd (gedenkplaat/omlijsting/leeuwenkop die eerder hersteld was van een breuk ter hoogte van de nek), opnieuw gemonteerd en verankerd, vervolgens gereinigd (zachte reiniging met warm water onder hoge druk) en waar nodig gerestaureerd. De montage en verankering van de leeuwenkop en van ontbrekende stukken zoals een bewaard siermotief in de hoek (links beneden), en de inschildering van de inscripties met goudverf, sloten de restauratiewerken af.

De gedenkplaat is in overeenstemming met de voorwaarden, opgenomen in het opheffingsbesluit van 11 september 2018, verplaatst en opgesteld. De restauratie werd volgens de regels van de kunst uitgevoerd. Lacunes werden hersteld, oudere slechte herstellingen werden verwijderd en herdaan, ontbrekende oorspronkelijke sierelementen werden terug toegevoegd. De gedenkplaat bevindt zich na de verplaatsing en restauratie in een betere staat op een betere locatie en in betere condities.

Aandachtspunt. Ter hoogte van de montage op de bakstenen trede stapelt zich vocht op. De VCOE merkte dit in haar advies van 18 april 2024 op en brengt dit vochtprobleem in verband met de afwatering van de dekstenen van de muur achter de gedenksteen. Maatregelen ter voorkoming van deze vochttopstapeling dienen genomen te worden.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

Gezien de erfgoedwaarden op basis waarvan het oorlogsmonument in het beschermingspakket van oorlogsmonumenten in Vlaanderen beschermd werd (ministerieel besluit van 17 december 2012), nog steeds aanwezig zijn, worden deze hernomen en waar nodig aangevuld voor de bescherming als monument op de nieuwe locatie.

Omdat de sociaal-culturele waarde in het huidige Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 niet meer bestaat, wordt de omschrijving ervan toegevoegd aan de historische waarde en de culturele waarde.

Beschermingsdossier na opheffing in functie van verplaatsing: Gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen (Merksem), monument

Historische waarde:

De gedenksteen is een historisch betekenisvol oorlogsmonument, opgericht ter herdenking van gesneuvelden in 1914-1918. Hij werd in 1919 ontworpen door architect en gemeentelijk bouwmeester Jan Van Weert, die in Antwerpen actief was van omstreeks 1900 tot kort na de Tweede Wereldoorlog, en uitgevoerd door de Antwerpse beeldhouwer Jules Poels.

De plaatsing van het gedenkteken op initiatief van de gemeente Merksem kaderde binnen een veel ruimere nationale en internationale poging om het trauma ten gevolge van de jarenlange zware oorlogsomstandigheden en het verlies van ontelbare gesneuvelden tijdens de Eerste Wereldoorlog te verwerken en te herdenken. Vrij snel na de oorlog werden de eerste memorialen opgericht. Het gedenkteken in Merksem behoort tot de vroege voorbeelden ervan. Het was bestemd voor en werd geplaatst op de pui aan de statietrap van het 19de-eeuwse gemeentehuis van Merksem, op een zeer publieke en zichtbare plaats. Na de vernieling van het gemeentehuis in 1944 tijdens bevrijdingsgevechten rond het Albertkanaal, werd de gedenksteen overgebracht naar de gemeentelijke begraafplaats. Tot nu is het gedenkteken een blijvende getuige van de lokale en Belgische politieke geschiedenis, bezit het een belangrijke historische en documentaire waarde en is het een materialisatie van de behoefte om een collectief trauma blijvend te herinneren.

Artistieke waarde:

De gedenksteen ontworpen in 1919 en uitgevoerd in blauwe hardsteen, is artistiek waardevol. De figuratieve uitvoering getuigt van het kunstenaarschap van zowel de ontwerper Jan Van Weert als de beeldhouwer Jules Poels.

De gedenksteen heeft een omlijsting met boven- en onderaan een plastische uitwerking die het oorlogsmonument een meerwaarde verleent ten opzichte van andere soberdere gedenksteden waarop doorgaans alleen naamlijsten voorkomen. De in detail gesculpteerde militaire attributen, brandende toorts en huldetekst in de bekroning maken enerzijds het lijden van de oorlogsslachtoffers zeer aanschouwelijk en brengen anderzijds hulde aan de talrijke gesneuvelden die vernoemd worden in de plaat met naamlijst. Het fraai weergegeven voetstuk met brullende leeuw op een gedrapeerde doek is de personificatie van België en de Belgische monarchie waarvoor de gesneuvelden in hun strijd voor de nationale vrijheid tijdens de Eerste Wereldoorlog het leven lieten.

Culturele waarde:

De gedenksteen getuigt van een traditie tijdens het interbellum om een gedenkteken op te richten ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog. De her- en verplaatsingen van het oorlogsmonument, na 1944 en in 2018, zijn een bewijs van het blijvend belang en de betekenis van dit memoriaal voor een lokale gemeenschap. Ze getuigen daarbij van de wens om deze traditie levend te houden in het collectieve geheugen.

2.2. Motivering van het type bescherming

De gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemeen belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

Beschermingsdossier na opheffing in functie van verplaatsing: Gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen (Merksem), monument

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

Het voorwerp van waardering van de bescherming is de gedenksteen zelf. Deze is los vóór de begraafplaatsmuur opgesteld en door middel van ankers met de muur verbonden. De muurpartij ligt binnen de perimeter maar functioneert enkel als drager of als steunend element. In relatie tot de gedenksteen wordt aan de muurpartij geen erfgoedwaarden toegekend. De wijze van opbouw laat demontage in functie van een mogelijke restauratie van de gedenksteen toe. Werken aan de muurpartij als drager van de gedenksteen kunnen impact hebben op het voorkomen of de toestand van de gedenksteen. Daarom wordt een toelatingsplicht opgelegd voor het wijzigen van de begraafplaatsmuur (zie ministerieel besluit art 5.5° d). De toelatingsplicht voor wijzigingen aan de muur geldt uiteraard slechts voor het deel van de muur die binnen de afbakening van de bescherming ligt.

De afbakening als monument betreft de gedenksteen Eerste Wereldoorlog, gelegen in de Van Heybeeckstraat zonder nummer en bij het kadaster bekend als: Antwerpen, 40ste afdeling-Merksem, 2de afdeling, sectie C, perceelnummers 200/Z3 (deel) en 200/A4 (deel).

Een opmeting op schaal van de gedenksteen met aanduiding van de perimeter van 3,20 meter als afbakening, waarbinnen onder meer de muurpartij valt, is ter verduidelijking toegevoegd aan bijlage 5.3. Documentatie figuur 18.

Tot de verplaatsing in 2018 bevond de gedenksteen zich op hetzelfde perceel, maar een tiental meter meer zuidelijk dan de actuele locatie (Bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 1, 5-9).

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

Het onroerend goed is als 'Gedenksteen Eerste Wereldoorlog' opgenomen in de vastgestelde inventaris van het bouwkundig erfgoed (ID: 216007) <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/216007>

2.4.2. Omgeving

De gedenksteen is volgens het gewestplan (koninklijk besluit van 28 december 1972) gelegen in een zone voor gemeenschapsvoorzieningen en openbare nutsvoorzieningen.

De gedenksteen ligt binnen de afbakening 'grootstedelijk gebied Antwerpen (gewestelijk ruimtelijk uitvoeringsplan , goedgekeurd op 19/6/2009).

Beschermingsdossier na opheffing in functie van verplaatsing: Gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen (Merksem), monument

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een omgevingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

Beschermingsdossier na opheffing in functie van verplaatsing: Gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen (Merksem), monument

4. BRONNEN

Onuitgegeven bronnen

Onroerend Erfgoed, digitaal beschermingsdossier 4.001/10000/2533.1, Oorlogsmonumenten in de provincie Antwerpen, stad Antwerpen en fusiegemeenten (Steyaert R., 2012).

Onroerend Erfgoed, digitaal opheffingsdossier 4.001/11002/140.1, Gedenksteen Eerste Wereldoorlog (De Sadeleer S, 2018).

Onroerend Erfgoed, Adviesnota van het districtsbestuur Merksem, (opgesteld door Gilbert Verstraelen, 20/9/2017); .Restauratierapport, (verstrekkt door de stad Antwerpen, 2018).

Provinciaal Archief Antwerpen, 3184/verzameling Eerste Wereldoorlog/Oprichting van gedenktekens in de verschillende gemeentes van de provincie, doss. 386.

Stadsarchief Antwerpen, bouwdoSSIERS, 515#3979, 1479#883.

Uitgegeven bronnen

HORIONS L., JACOBS E., STEVENS M. E.A. 1992: *Merksemse Nostalgie in Prentkaarten*, Antwerpen, 293.

MICHELSEN L. 1984: *De opeenvolgende gemeentehuizen van Merksem*, in: *Antwerpen*, 30, 3, 123-126.

VAN SOOM L. 1989: *Merksem in 1000 zichten en gezichten*, Merksem, 39, 270.

Websites

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2012: *Oorlogsmonumenten* [online], <https://id.erfgoed.net/besluiten/5090> (geraadpleegd op 30 januari 2024).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Gedenksteen Eerste Wereldoorlog* [online], <https://id.erfgoed.net/besluiten/14693> (geraadpleegd op 30 januari 2024).

DECOODT H. 2019: *Erfgoed Eerste Wereldoorlog* [online], <https://id.erfgoed.net/themas/149> (geraadpleegd op 30 januari 2024).

LIZEN D. 2018: *Vredesboom en gedenksteen herdenken Merksemse gesneuvelden in Het Laatste Nieuws*, [online] <https://www.hln.be/antwerpen/vredesboom-en-gedenksteen-herdenken-merksemse-gesneuvelden~a735ba5d/> (geraadpleegd op 30 januari 2024).

STEYAERT R. 2012: *Gedenksteen Eerste Wereldoorlog* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/216007> (geraadpleegd op 30 januari 2024).

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan

Beschermingsdossier na opheffing in functie van verplaatsing: Gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen (Merksem), monument

5.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

5.3. Documentatie

De documentatie bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend materiaal zoals kaarten, postkaarten, archieffoto's, bouwplannen, kadastermutaties, hoogtemodellen, e.d. dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.

5.4. Criterionota

Voor het initiële beschermingsdossier van 2012 werd beroep gedaan op de criterionota van DECOODT H. 2007-2008: *Oorlogsgedenktekens van de beide wereldoorlogen in Vlaanderen*. Volledigheidshalve wordt deze hier terug bijgevoegd.